

Als iemand zoekt, komt het weleens voor dat zijn oog alleen het ding ziet dat hij zoekt, dat hij niets kan vinden, tot zich kan toelaten, omdat hij nog altijd aan het gezochte denkt, omdat hij een doel heeft, omdat hij van het doel bezeten is. Zoeken betekent een doel hebben. Maar vinden wil zeggen: vrij zijn, openstaan, geen doel hebben.

Hermann Hesse

Er zijn maar weinig gebieden in het onderwijs die zo controversieel en kritisch zijn als passende identificatie van hoogbegaafde leerlingen. De controverses betreffen alle voor- en nadelen van het labelen van kinderen, evenals een aantal politieke kwesties. Toch blijft identificatie van cruciaal belang om ervoor te zorgen dat ook hoogbegaafde en uitzonderlijk begaafde kinderen de begeleiding krijgen die ze nodig hebben voor een doorgaande lijn in hun ontwikkeling. Juist deze identificatie lijkt bijzonder moeilijk te zijn. Dat heeft voornamelijk te maken met de behoefte een 'bewijs' te leveren dat een leerling hoogbegaafd is, terwijl een bewijs meestal niet uit getallen (van een test) blijkt, maar vaak alleen met behulp van een observatie en ervaring van de waarnemer verkregen kan worden.

Een van de vele uitdagingen waarmee een leerkracht geconfronteerd wordt, is de taak om alle leerlingen in de klas adequaat te ondersteunen. Het is een grote misvatting dat hoogbegaafde leerlingen in een schoolsetting altijd te identificeren zijn. Leerkrachten gaan er meestal vanuit dat deze kinderen goed scoren op de toetsen en dat hun hoogbegaafdheid op een of andere manier zichtbaar is. Maar hoogbegaafde en uitzonderlijk begaafde kinderen zijn empathisch en sociaal vaardig en deze eigenschappen gebruiken ze om vooral niet op te vallen. Ze merken al snel hoe de groep van andersdenkenden functioneert en passen zich daar haarfijn bij aan. Ze willen immers niet anders zijn, want hun natuurlijke behoefte is om bij een groep te horen. De meeste kinderen zijn nog niet in staat zich te durven onderscheiden, omdat hen van kleins af aan is geleerd zich juist te conformeren en aan de verwachtingen van anderen te voldoen. Als een hoogbegaafd kind onderscheidend durft te zijn, wordt het gezien als sociaal niet vaardig of sociaal onaangepast.

Zie je de paradox? Op school verwacht men van kinderen dat ze zich aanpassen aan de groep, dan zijn ze sociaal. Maar als ze dit doen, zie je niet meer wie ze werkelijk zijn en wat ze kunnen. Aan de andere kant, als ze zichzelf blijven en niet aanpassen, worden ze als niet sociaal gezien en moeten ze naar een sociale vaardigheidstraining. Als ze zich niet laten zien, kun je ze ook niet adequaat begeleiden.

Naast dit aanpassingsvermogen van hoogbegaafde kinderen zijn er de verwachtingen van een leerkracht. Een leerkracht verwacht over het algemeen dat een hoogbegaafde leerling:

- ❖ goed scoort op de toetsen in alle vakken
- ❖ altijd laat zien wat hij weet
- ❖ zich op alle gebieden voorlijk ontwikkelt
- ❖ verwoordt wat hij wil doen of leren
- ❖ sociaal vaardig is volgens de norm (hiermee wordt bedoeld: kunnen socialiseren)
- ❖ zijn cognitieve ontwikkeling gelijkloopt aan zijn lichamelijke ontwikkeling

Maarten is een jongen van 3,5 als hij bij mij komt. Zijn ouders willen voordat hij naar school gaat, weten wat hij nodig heeft, zodat ze op school straks zijn ontwikkeling kunnen volgen en hem begrijpen. Maarten spreekt op zijn jonge leeftijd al drie talen vloeiend en is vooral geïnteresseerd in getallen en concepten. Soms metjes als 3+4 maakt hij terloops terwijl hij winkeltje met mij speelt. Maar wat hem vooral intrigeert is als ik over negatieve getallen begin en hem laat zien dat er aan de ene kant van de lijn plusgetallen staan en aan de andere kant de mingetallen en dat beide kanten oneindig zijn. Ik zie zijn ogen glunderen. Hij vertelt dan meteen dat de ruimte ook oneindig is en dat het heel mooi is, dat hij gezien heeft op zijn iPad hoe een zwart gat ontstaat. Ik vraag: "Weet je wat zwarte gaten zijn dan?" "Ja," antwoordt hij meteen, "dat zijn gaten waar de zwaartekracht heel sterk is. En weet je...," gaat hij verder, "... als je erin zou komen, zou je er nooit meer uit kunnen komen." "Nooit meer?" vraag ik dan. "Nee, nooit meer. Je zit er voor altijd in", zegt hij. Hij pakt een doos en vraagt: "Wat is dit voor een spelletje?"

Maarten gaat over een paar maanden naar de kleuterklas. Hoe zal hij daar geobserveerd worden en wat wordt daar van hem verwacht? Inmiddels, een schooljaar later, weet ik hoe het jaar gegaan is. De grootste zorg van de kleuterjuf was: hij wil niet spelen in de zandbak en zijn handen vies maken, maar dat moet, dat is nodig voor zijn ontwikkeling! De juf heeft met Maarten nog nooit een gesprek gevoerd over de ruimte of over getallen...

Zoals je weet, heeft hoogbegaafdheid veel te maken met intelligentie, maar sommige van de meest succesvolle leerlingen worden niet eens als hoogbegaafd gezien. Tegelijkertijd zijn veel hoogbegaafde leerlingen moeilijk te herkennen omdat ze onvoldoende presteren, disruptief zijn, sociaal wenselijk gedrag hebben aangeleerd of geen juiste instructie krijgen waardoor ze niet leren.

Je moet mensen niet in hokjes stoppen, dan gaan ze vanuit het hokje naar de wereld kijken.

R. Hamsikova

Voordat ik het heb over observeren in de klas, wil ik je de vraag stellen: Kun je goed observeren? Dit is een belangrijke vraag die gesteld moet worden voordat iemand observeert. Als het namelijk niet zo is en er wordt niet goed, in de juiste context en met de juiste kennis, geobserveerd, dan kunnen er misdiagnoses ontstaan en kunnen kinderen uitgesloten worden van de begeleiding waar ze recht op hebben en die ze nodig hebben. Daarom wil ik je eerst kennis laten maken met visuele intelligentie, je kunt dan hopelijk beoordelen of je open minded observeert.

CREATIEVE INTELLIGENTIE

"There are children everywhere who are unable to tell the steps to a solution, yet are able to solve the problem correctly." Michael Piechowski

Creatieve hoogbegaafde kinderen behoren tot de meest verkeerd geïdentificeerde, verkeerd begrepen en verkeerd gediagnosticeerde populaties van kinderen. Ze worden vaak niet ondersteund, belachelijk gemaakt of gepest door zowel volwassenen als leeftijdsgenoten.

Kenmerken van het creatief begaafde kind:

- ❖ denkt onafhankelijk
- ❖ vertelt of schrijft originele verhalen
- ❖ komt met meerdere innovatieve oplossingen voor problemen
- ❖ heeft veel gevoel voor humor
- ❖ is inventief
- ❖ is fantasierijk
- ❖ heeft talent voor improvisatie
- ❖ vindt het leuk om anders te zijn

- ❖ kan worden gezien als onoplettend
- ❖ werkt goed volgens zijn eigen schema
- ❖ kan een risiconemer zijn

Een van de redenen waarom het zo moeilijk is om creatief begaafde kinderen te identificeren, is dat ze net zo verschillend zijn van elkaar als van gemiddeld begaafde kinderen.

Creatief hoogbegaafden leren, net als hoogbegaafde leerlingen, vanuit overzicht, oftewel top-down. Ze zoeken eerst 'het hele plaatje', en zoomen daarna in. Zij beginnen bij: is het leuk? Is het nuttig? In de praktijk betekent dit dat creatief hoogbegaafden in hun hoofd een soort afstreeplijst hanteren, ook op school (Reijgwart, 2019).

Bij elke taak of activiteit vragen deze leerlingen zich eerst af: is het leuk? Dan doen ze het. Bij 'niet leuk', vragen ze: is het nuttig? Niet leuk en niet nuttig doen ze liever niet. Tenzij de leerkracht/docent 'leuk' is, dan kan opeens iets niet-leuks of niet-nuttigs toch leuk worden. 'Relatie' komt namelijk voor creatief hoogbegaafden op de allereerste plaats.

Creative hoogbegaafden zijn uitvinders, altijd gericht op het bedenken van iets nieuws. Dit is het pure tegendeel van routines. School is echter gebaseerd op het aanleren van routines. Ook daar gaat het dan mis.

Hieronder zie je een tabel met eigenschappen van het creatieve hoogbegaafde kind in vergelijking met de eigenschappen van slimme en hoogbegaafde kinderen.

Slim	Hoogbegaafd	Creatief hoogbegaafd
Presteert bovenaan de groep.	Valt buiten de groep.	Zit in eigen groep.
Reageert met interesse en meningen.	Toont gevoelens en meningen vanuit meerdere perspectieven.	Deelt bizarre, soms tegenstrijdige meningen.
Gemakkelijk te leren.	Weet het al.	Vragen: Wat als...
Heeft 6 tot 8 herhalingen nodig om iets te beheersen.	Heeft 1 tot 3 herhalingen nodig om iets te beheersen.	Twijfelt aan de noodzaak van meesterschap.
Begrijpt op hoog niveau.	Begrijpt diepgaande, complexe ideeën.	Overstroomt van ideeën – veel ervan ontwikkelt hij nooit.
Geniet van het gezelschap van leeftijdsgenoten.	Geeft de voorkeur aan het gezelschap van intellectuele gelijkgestemden.	Geeft de voorkeur aan het gezelschap van creatieve gelijkgestemden, maar werkt vaak alleen.
Begrijpt complexe, abstracte humor.	Creëert complexe, abstracte humor.	Houdt van wilde, grappige humor.
Begrijpt de betekenis.	Leidt concepten af en verbindt ze.	Maakt mentale sprongen: Aha!
Voltooit opdrachten op tijd.	Start projecten en uitbreidingen van opdrachten.	Start meer projecten dan ooit zullen worden afgerond.
Is ontvankelijk.	Is intens.	Is onafhankelijk en onconventioneel.
Is nauwkeurig en compleet.	Is origineel en ontwikkelt zich voortdurend.	Is origineel en ontwikkelt zich voortdurend.
Houdt vaak van school.	Houdt van zelfgestuurd leren.	Geniet van creëren.
Absorbeert informatie.	Manipuleert informatie.	Improvisiert.
Is een technicus met expertise in een vakgebied.	Is een expert die buiten het veld abstraheert.	Is uitvinder en ideeëngenerator.
Onthoudt goed.	Raadt en leidt goed af.	Creëert en brainstormt goed.
Is zeer alert en oplettend.	Anticipeert op en relateert waarnemingen.	Is intuïtief.
Is tevreden met eigen leren.	Is zelfkritisch.	Is nooit klaar met mogelijkheden.
Krijgt A's.	Mag niet worden gemotiveerd door cijfers.	Mag niet worden gemotiveerd door cijfers.
Is beschikbaar	Is intellectueel.	Is eigenzinnig.

Kingore, B. (2004). *High Achiever, Gifted Learner, Creative Learner. Understanding Our Gifted*. Szabos, J. (1989). *Bright child, gifted learner. Challenge, 34*. Good Apple.

Het is het doel van veel programma's voor hoogbegaafde leerlingen om de creativiteit te stimuleren. Veel kinderen die creatief begaafd zijn, worden echter over het hoofd gezien, omdat men een andere verwachting van creativiteit heeft dan wat het werkelijk betekent. Zeker als kinderen laag scoren op toetsen, wordt niet verwacht dat ze hoogbegaafd zijn, laat staan creatief begaafd. Er zijn geen programma's of voorzieningen voor uiterst creatieve leerlingen, die geen hoge cijfers halen (Kim, Kaufman, Baer, & Sriraman, 2013, p. 1).

De creativiteit van Steven Spielberg bijvoorbeeld werd niet erkend en ontwikkeld op school. Hij worstelde op school vanwege zijn slechte rekenvaardigheid (Spielberg, 1985). Spielbergs gaven, weinig verwant aan zijn wiskundige bekwaamheid, hebben hem tot een van de grootste levende filmmakers gemaakt. Toch is het hem gelukt ondanks school, niet vanwege school. Is ons huidige systeem verbeterd bij het identificeren van de toekomstige potentiële Spielbergs die misschien niet passen in de traditionele vorm van een hoogbegaafde leerling? Ik denk het niet.

Het tweede identificatieprobleem is dat er nog steeds eisen zijn voor hoogbegaafdenonderwijs die bijna volledig vertrouwen op scores van gestandaardiseerde prestatietests of IQ-tests. In de praktijk worden op deze manier alleen bepaalde soorten leerlingen geïdentificeerd, namelijk zij die uitblinken op Cito-toetsen of als het om een IQ test gaat, in een bepaalde set van cognitieve vaardigheden.

WIE ZIJN DIE CREATIEF BEGAAFDEN?

Eerst een misverstand wegnemen: de term 'creatief begaafd' gaat over hoe mensen denken. Je kunt dus creatief begaafd zijn, zonder dat je ook maar iets kunt maken met je handen. Ilse Reijgwart legt uit: creatief begaafden zijn creatieve denkers. Zij denken vooral heel associatief. Als zij nieuwe informatie krijgen, denken zij er 'als vanzelf' verder over na. Hierbij koppelen ze de nieuwe informatie aan iets wat ze al weten. Op basis daarvan bedenken ze gemakkelijk iets totaal nieuws. Zij zijn dus 'uitvinders', out-of-the-box-denkers.

De sterke kanten van creatief begaafden zijn (Reijgwart, 2019):

- ❖ Denken in eenheid (holistisch), dus alle info in hun hoofd is potentieel aan elkaar te linken. Dit maakt hen sterk in de hogere beheersingsniveaus van leerstof in de taxonomie van Bloom of in het tegenwoordig veelal op scholen gehanteerde RTTI.
- ❖ Goed in zintuiglijke waarneming. Vaak springen er een of meer zintuigen echt uit: zien, horen, voelen, enz. Vandaar dat ze vaak als beeld- of gevoelsdenkers (rechterhersenhelftdenkers) worden aangeduid.

- ❖ Denken heel snel: zowel zintuiglijke waarneming als gedachteassociaties gaan razendsnel.
- ❖ Grote gehelen in één keer kunnen en willen overzien. Zij leren gemakkelijk als zij overzicht hebben: top-down. Hierbij gaat begrijpen voor stampen.
- ❖ Gemakkelijk spelenderwijs leren: alles wat ze interesseert, blijft 'als vanzelf' hangen.
- ❖ Vaak (of altijd?) hooggevoelig en daardoor heel goed in staat zich in anderen in te leven.

De zwakkere kanten van deze groep zijn:

- ❖ Minder goed in onderscheid maken tussen hoofd - en bijzaken, tijdsvolgorde, causale verbanden enz., waardoor bijvoorbeeld teksten leren en werkstukken maken lastig kunnen zijn.
- ❖ Minder goed ontwikkeld tijdsbesef, dus minder sterk in op tijd komen (of altijd veel te vroeg), plannen en/of zich houden aan gemaakte plannings.
- ❖ Minder goed in systematisch, planmatig handelen. Raken met name gemakkelijk verstrikt in chaos als ze leerstof gefragmenteerd krijgen aangeboden.
- ❖ Hebben een hekel aan herhaling. Minder goed in routinematig handelen: 'saai'.
- ❖ Leren nieuwe routines slechts met moeite aan.
- ❖ Gauw afgeleid. Haken af als ze iets niet begrijpen of de (hoeveelheid) stof niet kunnen overzien.
- ❖ (Schijnbaar) lage verwerkingsnelheid. Dit is vooral zo als hun denkspoor hen van de (schoolse) taak afleidt. Hun associatieve vermogen zit dan in de weg.
- ❖ Automatiseren niet of alleen met grote moeite, op ieder gebied. Bijvoorbeeld:
 - > nieuwe routines: gauw verveeld en/of afgeleid
 - > stampwerk voor school
- ❖ Systeemscheiding: methode aangeleerd bij het ene vak, gebruiken ze niet automatisch bij een ander vak (bijvoorbeeld techniek voor maken samenvatting geleerd bij Nederlands, wordt niet gebruikt bij het maken van een uittreksel voor aardrijkskunde).

- ❖ Staan 'op de handrem' als ze hun zintuiglijke vermogens niet gebruiken bij het leren: visualiseren, hardop leren enz. Vooral bij automatiseren is van belang dat ze zoveel mogelijk zintuigen gebruiken, anders 'krijgen ze de stof er niet in'.
- ❖ Hebben vaak maar één 'studievaardigheid': overlezen.
- ❖ Relatief snel emotioneel overprikkeld.

Creatief begaafde leerlingen op school

Aan de hand van deze opsomming kun je je denk ik voorstellen, waarom deze leerlingen het moeilijk hebben op school. Zij reageren vaak onverwacht 'anders' op schoolse taken: het meest opvallende (naast top-down leren) is misschien dat 'gemakkelijk', 'moeilijk' is voor hen – en andersom. Ze zetten de indeling van beheersingsniveaus van de stof op hun kop.

Belangrijk voor ouders en scholen is te beseffen dat alle 'zwakkere kanten' van deze groep voortkomen uit hun sterke kanten.

VISUELE INTELLIGENTIE

Mensen met deze vorm van intelligentie kunnen driedimensionale vormen in het oog van hun geest manipuleren. Ze kunnen patronen herkennen, fijne details identificeren en uitstekende observatievaardigheden hebben. Daar heb ik het over: *uitstekende observatievaardigheden*.

Als je die vaardigheden bezit, als je zonder oordeel kunt kijken en als je voldoende kennis hebt om het geziene te koppelen naar je dagelijkse praktijk, is er de kans dat je een redelijk betrouwbare mening kunt vormen.

There are three classes of people: those who see, those who see when they are shown, those who do not see.

Leonardo Da Vinci

Iedereen kan observeren, dat is het probleem niet. Het probleem ontstaat in een effectieve communicatie van wat je ziet en wat je zegt.

Als je observeert, doe je vier dingen:

1. Je beoordeelt de situatie.
2. Je analyseert het, je beslist wat belangrijk is (wat heb ik nodig en wat niet).
3. Je verwoordt het (schrijft, praat er over).
4. Je handelt en past je gedrag aan op basis van de andere drie dingen die je doet.

Het is niet wat het lijkt, ofwel het verhaal van Tobias:

Tobias is een jongen van vijf jaar die net aan zijn nieuwe school begint. Hij is in groep 3 geplaatst omdat uit een didactisch onderzoek blijkt dat Tobias al kan lezen (hij heeft zichzelf leren lezen) en dat hij op het midden van groep 4-niveau rekent. Op zijn nieuwe school wil Tobias het vooral goed doen. Hij heeft van het begin af aan het gevoel dat het nu moet lukken. Hij wil niet weer van school wisselen. Hij is daarom vastberaden om er een succes van te maken. En hoe doe je dat? Je gaat doen wat de juf vraagt, je bent lief en doet mee. Dat gaat Tobias dan ook doen. Je kunt je misschien voorstellen hoe het uitpakt: hij doet andere kinderen na en kan ineens niet goed lezen. Hij luistert goed naar de juf en doet exact wat ze vraagt. Hij krijgt complimenten van haar omdat hij zo zijn best doet. Tobias denkt: dit moet goed komen, hier vinden ze mij leuk dus op deze school mag ik blijven. Maar na twee maanden van deze voor hem enorme aanpassing krijgt Tobias buikpijn, hoofdpijn, gaat zelfs broekplassen en wil uiteindelijk niet meer naar school. Tijdens de gesprekken met school blijkt dat de leerkracht een afhankelijke jongen ziet, die niet zelfstandig kan werken, die slecht leest en die in zijn rekenvaardigheden achteruitgaat. Ze maakt zich zorgen en vindt dat Tobias niet goed op zijn plek is in groep 3, dat hij eigenlijk naar groep 2 zou moeten. De ouders en ik denken juist dat hij het in groep 4 beter zou doen.

Dit gebeurt vaak met hoogbegaafde kinderen: ze passen zich zo goed aan de verwachtingen aan, dat niet zichtbaar is wie ze zijn en wat ze kunnen.

Horen en luisteren

Net als bij kijken is het met luisteren belangrijk er met je volle aandacht bij te zijn en te horen wat de verteller bedoelt.

Je kunt pas goed observeren als je je niet vastklampt aan vastgeroeste patronen en denkbeelden. Dat geldt ook voor luisteren. Als een kind iets zegt, hoor je dan wat het bedoelt of vorm je je een mening op grond van je eigen erva-

ringen en kennis? Ik zie vaak hoe anders observaties op school uitwerken als een schoolpsycholoog een hoogbegaafd kind observeert. Wat hij of zij ziet en hoort en vervolgens interpreteert op grond van eerdere ervaringen: een kind dat je niet aankijkt tijdens een gesprek zou autistisch kunnen zijn, een kind dat heel enthousiast een verhaal vertelt en niet te stoppen is, zou problemen kunnen hebben met emotieregulatie, een kind dat iets aan een klasgenoot probeert uit te leggen in ingewikkelder taal dan de klasgenoot begrijpt en vervolgens dichtklapt, zou niet sociaal vaardig kunnen zijn.

Je kunt een enorme vrijheid ervaren als je zonder oordeel en verwachting observeert. Maar mensen zijn over het algemeen zo dat ze hun wereldbeeld bevestigd willen zien. Ze komen naar mijn lezingen, lezen mijn artikelen en misschien lezen ze dit boek. Ze willen controleren wat hen wel of niet aanspreekt. Wat hen niet aanspreekt, laten ze los. Wat ook de vooroordelen waarvoor ze openstaan voedt, ze zijn erg blij met de ondersteuning van hun overtuigingen. Als ik iets zeg of schrijf wat mensen niet aanspreekt, iets wat tegen hun overtuiging ingaat, sluiten ze zich meteen af. Deze houding is niet handig bij het willen observeren én er nog conclusies aan willen verbinden.

Wat heb je werkelijk gezien en gehoord?

Het probleem met observeren is dat het niet objectief is als je je niet bewust bent van de valkuilen van subjectief kijken. Subjectief observeren kan verregaande consequenties hebben voor een hoogbegaafde leerling, zo verregaand dat een leerling overgeplaatst kan worden naar het speciaal onderwijs, omdat iemand heeft bedacht dat hij kenmerken van autisme laat zien. Dan gaat het balletje rollen: zonder er dieper over na te denken, besluit de schooldirectie dat ze 'handelingsverlegen' zijn om deze leerling te begeleiden. Niemand vraagt zich af of dit kind werkelijk autistisch is en/of of er andere dingen meespelen, zoals zich volledig niet begrepen voelen. Dit is een van de vele praktijkvoorbeelden.

Probeer te observeren en te luisteren zonder er conclusies aan te verbinden.